

L'educació especialitzada social a Catalunya (1958-1975)

ALFONS MARTINELL SEMPÈRE

La història de l'educació especialitzada social a Catalunya, en aquest període, es caracteritza per la continuïtat de les polítiques del franquisme de la postguerra i els inicis de processos de canvi a causa de la debilitat del control estricte del règim de les anteriors dècades. El pacte del franquisme amb l'Església catòlica, sorgit del Concordat de 1954, donava una prioritat absoluta als ordes religiosos en la direcció dels centres de protecció social. Aquesta situació es comença a descompondre, per manca dels recursos propis de les comunitats i per efectes del canvi en el mercat de treball com a fruit incipient d'un desenvolupament econòmic. Tot això obliga a contractar personal extern per a tasques educatives i de control, generant una obligada entrada d'aire nou i una fissura en el silenci i l'aïllament de les institucions que acullen aquesta problemàtica social. Es produeix un procés de coneixença i descoberta sobre una problemàtica amagada pel règim que mobilitza una creixent societat civil, associacions de veïns i els mitjans de comunicació, que activen informacions i notícies sobre una situació degradada i de manca de respecte als drets fonamentals.

En el camp de l'educació especialitzada social, en aquesta època, la paràlisi i l'obscurantisme del franquisme és gairebé total; els pocs avenços que hi va haver d'abans de la guerra i la diàspora de molts dels seus precursors van deixar una situació desoladora en el sector. En l'àmbit de les persones amb discapacitats, alguns metges i les mateixes famílies mantenen algunes importants iniciatives. En els casos socials es deixa en mans de les organitzacions de control social del mateix règim, Auxili Social (creat l'any 1940 i vigent fins a 1974), o de les institucions religioses, que ara tornen a tenir un paper molt important dins dels paràmetres del nacionalcatolicisme, amb una barreja entre l'aïllament del problema per por al «contagi», la repressió dels infants procedents de famílies republicanes i la protecció de caire «racial» de les situacions socials que generen els problemes.

L'autarquia política del règim també porta a una desvaloració de totes les aportacions científicopedagògiques d'altres països i, també, a la recerca d'un sistema propi, ja que l'eufòria de la victòria de la guerra fa creure que Espanya pot construir un nou model d'Estat. En el camp de l'atenció especialitzada social es produeix un abandó de les idees i del progrés científic aconseguit al final del segle XIX i el primer terç del segle XX. És un altre factor significatiu dels «passos enrere» que es fan al nostre país en el camp educatiu, i més específicament en l'educació especialitzada social.

Aquest model intervencionista ideològic s'utilitza per encobrir la situació social i per reforçar la tendència beneficocaritativa de la seva funció. La manca d'informació i documentació sobre el funcionament real dels Centres de l'Auxili Social, en aquest temps, només pot ser compensada per alguns relats de persones¹ que el van viure i que demostren l'absència total d'orientació educativa, en l'atenció a les persones amb discapacitats i en les institucions de caràcter social on suposadament es tracten les persones amb més dificultats.

En el cas dels ordes religiosos amb antecedents notables, com les aportacions de Don Bosco, del Padre Manjón, etc., que van representar un avenç pedagògic en el seu moment, es veuen alterades i ideologitzades amb visions que parlen de «redimir», «evangelitzar» i «moralitzar». Les congregacions religioses més habituals en aquesta època són San Pedro Ad Vincula, l'Asil Toribio Duran, els Terciariis Caputxins, Don Bosco, els Salesians, la Casa Caritat de Barcelona, etc.

Les característiques de l'orientació pedagògica dels centres de caràcter social es podrien definir així:

- a) Escola - internat per a nens i joves amb problemes socials, en què es pre-tén seguir el model dominant d'una escolarització autoritària, omplint els espais no escolars amb activitats complementàries de caràcter religiós i festiu.
- b) Escola de treball - internat - centre de treball professional i agrícola, on s'aplica el principi d'activitat en el treball productiu o en l'aprenentatge d'un ofici.
- c) Predomini del model institucional en forma de reformatori, correccional, asil, etc., on la tasca educativa se centra bàsicament en l'aspecte escolar. Malgrat això, les coses més criticades són la qualitat de vida dels menors, el maltractament i les característiques del personal que atén en els espais no escolars.
- d) Tendència a l'aïllament d'aquests nois en centres tancats dins la ciutat; en alguns casos s'inicia el trasllat fora de la ciutat per trobar llocs més «higienics», amb una predisposició a buscar un medi no urbà que permeti la seva educació,

1. Un exemple de la vida interna d'un Hogar del Auxilio Social es pot trobar en un suport no gaire ortodox com és el còmic de GIMÉNEZ, C., *Paracuellos de Jarama*, Barcelona, Amaika, 1977, en el qual es manifesta el tracte despectiu i sense cap tipus de consideració dels casos socials.

com l'hospici del centre de la ciutat a la Llar Infantil (Girona) o la Casa de la Caritat a les Llars Mundet a Barcelona, o les colònies agrícoles de Lleida i el Vallès.

e) Predomini d'una orientació pedagògica basada en la religió i en una majoria de centres dependents d'ordes religiosos. Aquest aspecte genera un encobriment de les necessitats reals i econòmiques que té la societat d'atendre aquests nois. Per tant, representa un fre a una certa professionalització i, també, una atenció encoberta de la protecció per la base de la redempció, malgrat que molts dels personatges avançats d'aquella època procedeixen del món religiós.

Potser un dels factors que exerceixen un cert contrapès a aquestes idees és la visió proteccionista i paternalista de l'Església catòlica es percep en alguns membres destacats que comencen a treballar des d'altres orientacions més obertes i renovadores. Però, en general, hi ha una gran dificultat ambiental per desenvolupar un treball pedagògic rigorós en el camp de l'educació especialitzada social en aquesta època.

Els antecedents de la creació dels tribunals de menor del primer terç del segle xx s'adapten al nou context ideològic amb l'aprovació, l'any 1948, de les noves lleis de protecció de menors i dels Tribunals Tutelars de Menors, amb retocs ideològics, que es mantindran vigents fins a l'any 1985, fet que demostra l'endarreriment a l'hora d'assumir aquest camp en la transició democràtica. Amb el nomenament de Ramon Albó com a president de la Junta de Protecció de Menors i del Tribunal Tutelar de Menors de Barcelona s'inicia una època caracteritzada per la seva personalitat i el domini d'un corrent exageradament redemptorista i moralitzador del tractament educatiu dels casos socials. Des d'aquesta posició, Albó desenvolupa la seva tasca sense cap tipus de límits, únicament els econòmics, per les bones relacions que té amb el règim i en perfecta connexió amb Gabriel María de Ybarra, prohom conservador de la protecció de menors a Espanya. En aquesta època de postguerra es margina mossèn Pedragosa,² gran precursor de l'atenció als nens de carrer amb la Casa de Família d'abans de la guerra, per la seva col·laboració amb l'ajuntament republicà, i que mor l'any 1957.

Hi ha tímids intents d'una reforma pedagògica per part de Ramon Albó,³ molt influenciat pels seus antecedents d'abans de la guerra i per la relació amb la personalitat del doctor Folch i Torres, que tenia una posició molt clara de formar educadors, com feia al seu centre al voltant dels anys vint.⁴

2. SANTOLARIA SIERRA, F. F. *La obra pedagógica de Josep Pedragosa*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. 1984.

3. ALBÓ MARTÍ, R., *Siguiendo mi camino*, Barcelona, La Hormiga de Oro, 1955.

4. El doctor Lluís Folch i Camarasa, en el pròleg del llibre de GUZMÁN, M. de, *Los profesores de Pedagogía Terapéutica, su formación en Barcelona*, Barcelona, Escuela Universitaria de Magisterio, 1982.

Aquestes aportacions i aquests intents de renovació els fomenta el director del Laboratori Psicotècnic del Tribunal Tutelar de Menors, José Juan Piquer Jover,⁵ que influït pels moviments catòlics francesos i les seves escoles de formació d'educadors inicia un posicionament teòric i de divulgació. Malgrat les bones intencions, però, no porta a terme accions destacables en relació amb la reforma i la necessitat de formar el personal religiós en les feines educatives que li han estat encomanades.⁶

Aquestes iniciatives es veuen dificultades pel mateix sistema institucional (ideològic i econòmic), que no permet cap tipus de reforma pedagògica, de manera que els centres de protecció de menors segueixen en un funcionament tancat quasi carceraris i amb una gran precarietat material.

L'evolució econòmica que aporta el Plan de Desarrollo 1965-1967, les migracions de les zones rurals a les urbanes i una activitat econòmica més gran incideixen en la necessitat de modernitzar el país. La Llei 191/1964 d'associacions permet una primera porta d'obertura del règim a altres actors socials, i fa que sorgeixin un gran nombre d'entitats en diferents camps, entre les quals destaquen les associacions de pares de nens discapacitats, que fan una feina molt important de reclamació i autoorganització dels serveis que no oferia l'Estat. En el camp de l'educació especialitzada del camp social o de protecció de menors, com que no existeix un nucli familiar referent amb capacitat de formular una demanda, els centres segueixen tancats, aïllats i fora de les incipients dinàmiques de mobilització social per la seva problemàtica, com en altres camps.

La forta emigració d'altres regions d'Espanya per motius socioeconòmics comporta problemes d'habitatge, d'urbanisme, de manca de places escolars, de llars d'infants, etc., que reclamen resposta a unes administracions que no tenen capacitat ni voluntat d'incidir positivament. En aquest sentit es constitueixen els primers centres socials als barris, en la línia de les idees incorporades de l'assistència social. Els primers es creen a l'Hospitalet l'any 1953 i en algunes parròquies. Gradualment es van estenent gràcies a l'Obra Benèfica Assistencial, que crea Càritas Diocesana (1965), i per la tasca social des del Patronato Municipal de la Vivienda de Barcelona (1958). En el camp d'atenció a la problemàtica social es distingeix, des de la modèstia, l'Obra de Formació i Orientació Religiosa i Socials (OFORS) (1954), on el pare Oliveres acull joves amb problemes socials amb la justícia i de reinserció postpenitenciària, que representa un primerenc model d'intervenció educativa i social.

5. Vegeu els seus articles a la *Revista Pro-Infancia y Juventud*, Barcelona.

6. Vegeu, per exemple, el seu article a PIQUER Y JOVER, J. «Antecedentes para el estudio del personal educador. Las instituciones auxiliares y los funcionarios técnicos en la legislación de las Juntas de Protección de Menores», *Pro Infancia y Juventud*, núm. 34 (1954).

La possibilitat legal de fundar entitats per part de la societat civil després de trenta anys i la poca atenció als problemes socials del moment generen el sorgiment de diferents associacions cíviqes per emprendre accions educatives de suplència i resposta urgent a necessitats de la població en algunes zones i barris. De la mateixa manera, es converteixen en plataformes de denúncia de les greus situacions de les persones més vulnerables i de la manca de serveis que sofreix la nova població migrant que es va instal·lant a diferents ciutats de Catalunya. Entre elles destaquen, el 1968, l'Obra Inserción Social (OBINSO), i el 1969 l'Instituto de Reinserción Social (IRES), com a resultat de contactes a l'estranger amb organismes catòlics internacionals com Unió Catòlica Internacional de Serveis Socials (UCISS), entre altres.

En el camp educatiu també tenen influències internacionals per part de la Unió Internacional de Protecció a la Infància del Bureau International Catholique de l'Enfance (BICE),⁷ les relacions internacionals de l'Escoltisme⁸ i l'inici del moviment de renovació pedagògica amb la creació de l'Escola de Mestres Rosa Sensat (1965). Són els inicis de la formació de monitors del lleure per part de Càritas l'any 1961, que després es convertirà en l'Escola de l'Esplai (1970), i de la creació de l'especialització de Pedagogia Terapèutica a l'Escola Normal de Barcelona el curs 1965-1966. La incorporació de temàtiques d'educació especialitzada social, temps lliure i temes socials a les primeres Escoles d'Estiu 1966-1968 demostra l'efervescència d'aquests nous actors socials i la necessitat de professionals educatius preparats per a aquestes noves funcions, molt diferenciades de l'educació escolar que s'imparteix des de les Escoles Normals del moment.

Aquestes influències i la voluntat de participació social, en un entorn estancat i sense possibilitats, liderat per una nova generació posterior a la Guerra Civil configura un estat de la qüestió de l'educació especialitzada social en els darrers anys del franquisme. Així s'inaugura una nova etapa caracteritzada per un procés d'autoorganització de serveis educatius i socials que reclamen un personal educatiu capacitat, i sorgeix la necessitat de recerca de referents al defora en la figura de l'educador especialitat instaurat a França i altres països europeus.⁹ Dos catalans, Antoni Julià i Joan Sagalés, en diferents moments es formen en aquesta figura professional al Centre de Formació Saint Simon de Tolosa.

L'any 1967, Antoni Julià comença a moure un procés per constituir un centre de formació d'educadors especialitzats a Barcelona, on troba el suport de Frederic Boix (Institut Genus) i d'algunes de les noves associacions citades. Després d'un

7. BUREAU INTERNATIONAL CATHOLIQUE DE L'ENFANCE (BICE), *VI Conférence Internationale d'experts : Les stages dans la formation de l'éducateur spécialisé*, París, BICE, 1967.

8. JOUBREL, H., *Le scoutisme dans l'éducation et la rééducation des jeunes*, París, PUF, 1951.

9. SALOMÉ, J., *Educadores Especializados*, Barcelona, Nova Terra, 1975.

ampli procediment de consulta i recerca d'aliances, l'any 1969 es constitueix el Centre de Formació d'Educadors Especialitzats de Barcelona (CFEEB), amb el suport de persones significatives de diferents procedències i signes amb forts vincles amb organitzacions internacionals del camp. Un gran aliat del projecte és el pedagog Josep Pallach, que prové de l'exili a França i coneix molt bé la necessitat de formació en aquest camp i la figura de l'educador especialitzat a França. Així, el curs 1970-1971, Pallach acull Julià a l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat Autònoma de Barcelona, on exerceix com a professor.

Durant el període 1969-1975 el CFEEB¹⁰ es converteix en un espai de renovació pedagògica i de defensa de la figura de l'educador en aquest camp. Amb una oferta de formació professional sense reconeixement oficial, comença un procés de capacitació de persones que ja estaven assumint funcions educatives en aquest camp.¹¹

L'existència de referents de l'exterior i l'adquisició de nous continguts en la formació professional genera un estat d'opinió i reclamació molt ampli, molt lligat a les ànsies de renovació pedagògica i de democratització, on destaquen els contactes d'Antoni Julià amb l'Associació Internacional d'Educadors Especialitzats (AIEJI).

Coincideix amb un cert esgotament del model d'atenció a l'educació especialitzada social en tots els àmbits, principalment en l'àmbit de la protecció social, o dels centres del Tribunal de Protecció de Menors, els centres dominats per l'Auxili Social (vigent fins 1974) o els centres regentats pels ordes religiosos, que comencen a evidenciar les seves limitacions per la manca de personal propi i la pressió de l'entorn. Això provoca l'obertura a la contractació de personal exterior i l'entrada de diferents persones sensibilitzades per l'educació i amb voluntat d'activar un canvi, i posa en evidència les greus limitacions d'aquests centres a nivell educatiu i sense un mínim respecte als drets de l'infant, amb el manteniment d'una pedagogia basada en un model repressiu-caritatiu en els anomenats «col·legis», «internats» o «reformatoris». La precarietat del seu funcionament intern a nivell material, tant econòmic com pedagògic, fa que la seva situació interna sigui insostenible, com a resultat del silenci i abandonament de les administracions en aquest tipus de serveis.

S'inicia un pla de renovació de les infraestructures, com la mudança de la Casa Caritat de Barcelona a les Llars Mundet (1958) o l'Institut Ramón Albó de Mollet, dependent de la Junta Provincial de Protección de Menores, que substitueix el

10. CENTRO DE FORMACIÓN DE EDUCADORES ESPECIALIZADOS, *Memòria informativa*. Barcelona, ICE de la UAB, 1975.

11. El seu ideari es pot veure en el llibre de BRAVO, I.; JULIÀ, A.; RENAU, D., *La praxis de la educación especial*, Barcelona, Avance, 1976.

Grup Benèfic del carrer Wad-Ras de Barcelona (1971). Es tracta més aviat d'un blanqueig de cara, ja que continua mantenint-se un cert aïllament, no té projecte pedagògic ni personal adequat i oculta la problemàtica social.

La tasca formativa del Centre de Formació d'Educadors Especialitzats de Barcelona (CFEEB), iniciada l'any 1969, agrupa moltes persones que treballen en aquest camp educatiu i social o que no tenen titulació o que tenen voluntat d'aprofundir en un camp que no es tracta a les universitats i altres instàncies. El mateix fet de la creació i la presència del CFEEB en aquest context social desvetlla estats d'opinió a nivell general, com en el mateix sector educatiu, que no és conscient de la situació que va emergint a poc a poc.¹²

Destaca el tractament d'aquesta línia de reflexió i difusió de noves idees per mitjà de conferències i actes, i amb la incorporació de cursos específics a les Escoles d'Estiu i altres espais de trobada de les entitats de renovació social a diferents territoris del país.

Les situacions internes dels centres educatius i socials, que estaven amagades pel silenci i complicitat dels seus equips, es veuen alterades per l'entrada de noves persones i la constitució d'equip d'educadors (alguns dels quals formats) que posen en qüestió la situació i evidencien greus problemes interns de funcionament i de manca de respecte als drets dels acollits, i fins i tot denuncien maltractaments i una certa explotació laboral.

Tot això es veu influenciat pel moviment veïnal que va agafant força a les grans ciutats i per l'incipient treball social fomentat per l'Església, de manera que es van creant els primers centres socials.

El moviment de denúncia i renovació educativa en l'educació especialitzada social s'inscriu en les dinàmiques de canvi educatiu que es donen a Rosa Sensat i les seves Escoles d'Estiu i les influències franceses posteriors al Maig del 1968 i la pedagogia institucional de M. Lobrot, G. Lapassade, F. Tosquelles, J. Oury, etc. Aquest corrent pedagògic i terapèutic proposa treballar la renovació de la institució des de dins fent-hi participar més els acollits i en el marc d'una pedagogia molt influenciada per Freinet i l'Escola Nova.

Els contextos social i polític es relacionen amb aquests esforços de renovació educativa als centres d'atenció a les problemàtiques socials. Els nous educadors s'enfronten a les institucions en defensa de nous models educatius, millora de les condicions laborals i respecte als drets dels infants i els joves, i els conflictes que se'n van derivar van tenir una àmplia repercussió ciutadana.

12. PUIG DE LA BELLACASA, R. «L'Educador Especialitzat», *Oriflama*, núm. 111 (setembre 1971), p. 39-41.

Destaquen, en aquest període, els conflictes al Centre de Pedagogia Terapèutica de Terrassa (1970-1971), a la Residència Albada de Sabadell (1971-1973), a l'Institut de Reforma Wad-Ras (1970-1971), a la Colònia Agrícola Santa Maria del Vallès de les Torres (1972-1976)¹³ i l'Institut Ramon Albó de Mollet (1975-1977),¹⁴ entre els més coneguts.

Aquests conflictes, després de la mobilització de les associacions de pares de persones amb discapacitat, revelen una renúncia per part del règim a la seva funció de protecció i tutela de la infància i la joventut. La reacció immediata de les institucions és l'acomiadament del personal, la negació dels problemes interns i el descrèdit dels educadors, i els casos deriven en processos de reclamació a la justícia laboral i posteriorment provocaran reformes més profundes.

La repercussió mediàtica va ser molt forta en uns mitjans de comunicació que ja estaven en posició de fer crítica per una certa laxitud en el control de la premsa, i es converteixen en mecanismes de denúncia i de posada en evidència del mal funcionament dels serveis públics. Posteriorment es van produir mobilitzacions en suport d'aquests equips d'educadors.

La Llei d'educació de 1970 representa una modernització del sistema educatiu d'acord amb referents internacionals, superant les etapes de predomini ideològic del franquisme. Defineix la necessitat d'una educació especial complementària a l'Educació General Bàsica com una «acció educativa especialitzada, transitòria o permanent», per la qual es formarà «personal especialitzat que atengui l'educació dels alumnes». L'obligatorietat gradual que els mestres tinguin titulació universitària incideix en els processos de canvi del personal dels ordes religiosos i dels establiments socials.

Comencen els cursos d'especialitat en pedagogia terapèutica amb una certa visió àmplia, però molt dedicada a la població discapacitada.

Els centres d'atenció, protecció social i tutela d'infància cada cop es troben més desfasats de l'entorn dels canvis pel Fons Nacional d'Assistència Social (1960) i les extensions de prestacions a les persones amb discapacitat, que no arriben als casos socials tancats sobre si mateixos sense cap perspectiva ni la pressió de cap element social. A diferència d'altres àmbits socials, on les famílies, i les noves associacions, es converteixen en agents socials del canvi.

La greu situació dels centres d'educació especialitzada social del moment l'analitza el sociòleg Raimon Bonal¹⁵ en un estudi complet, on es recull que el 62 %

13. MARTINELL, A.; SAGALÉS, J., «Intento de renovación en la educación especial en el campo: la experiencia de la Colonia Agrícola Santa Maria del Vallés», a *Cuadernos de Pedagogía*, núm.19 (1976), p. 23-29.

14. *Informe sobre el Instituto de Ramón Albó*, Barcelona, Protección de Menores, 1976.

15. BONAL, R., *L'educació especial a Barcelona i la seva província*, Barcelona, CFEEB, 1972.

de les institucions o els centres manifesten no tenir personal preparat. En el cas dels centres de l'Auxilio Social reconeixen que un 40 % no tenen direcció pedagògica.

El que podem qualificar de procés de renovació i reforma dels centres i les institucions d'aquest camp educatiu es percep en diferents actes, trobades i congressos i en la publicació d'obres de reflexió i estudi sobre diferents aspectes.

Aquest període es caracteritza per la denúncia d'una situació social i educativa de manca de respecte als drets fonamentals i una lluita social per canviar unes institucions socials que estaven abandonades i amb un fort component ideològic.

Les propostes es basen en plantejaments de reeducació o educació especialitzada i se centren en les característiques de la població objecte, en la consideració de l'entorn social i familiar de procedència i en la reinserció i la prevenció, davant d'unes injustícies socials que afecten la població infantil i a les quals ha de donar resposta la societat. Aquests canvis incipients a Catalunya es relacionen amb les transformacions que estan tenint lloc en l'educació especialitzada a Europa, però també influeixen en els processos contraris a la dictadura i que reivindiquen un estat democràtic i social.

Aquesta situació de confrontació i reforma seguirà fins als traspassos de competències a la nova Generalitat de Catalunya, que iniciarà una nova etapa a tots els nivells.